

BREU RECULL TOPONÍMIC DEL TERME DE SANT BARTOMEU DEL GRAU I ENTORNS

Emili BENITO i SAYOL

El present estudi de toponímia és la reproducció del capítol dedicat als topònims d'un treball que vaig fer per a l'assignatura de doctorat *Textos catalans antics i projecció dialectal*, impartida pel Dr. Joan Veny. El treball és l'edició crítica i el comentari lingüístic d'una consuetat parroquial del segle XVI, intitulat *Cosuetat de rendes i costums de la parròquia de Sant Bartomeu de Grau (1599): edició crítica i estudi lingüístic*. Així, doncs, els topònims estudiats pertanyen bàsicament al terme municipal de Sant Bartomeu del Grau (Osona), i alguns, als municipis veïns. D'altra banda, observareu que en les entrades de cada topònim hi ha la referència entre parèntesis — indicant el número de foli, la cara i el número de línia — que remet a la transcripció o edició del text. Al final de l'estudi trobareu un mapa del terme municipal de Sant Bartomeu del Grau on hi ha situats els topònims tractats.

La major part d'aquests topònims són noms de masos, ja que ens trobem davant d'una consuetat de rendes parroquial que va anomenant un per un els masos que han de pagar les parts de la collita, el delme o la primícia a l'església parroquial. Amb tot també tenen cabuda en aquest estudi alguns noms de pobles, com el de Sant Bartomeu del Grau, Olost..., entre d'altres. Així doncs, com que la major part de topònims fan referència a masies, hem centrat l'estudi toponímic en la descripció dels edificis i el seu emplaçament, i sempre que ha estat possible, hem establert relacions entre el topònim i l'orografia. Endemés en l'estudi de cada topònim també hi trobareu informació històrica, sobretot pel que fa a les masies. En un altre sentit, aquest treball també adopta un caire filològic quan s'intenta donar l'ètim dels topònims estudiats.

A grans trets, d'entre aquest repertori de noms de lloc n'hi ha que tenen un origen llatí o romà, com les formes acabades amb els sufix *-anus*, *-ana* (Lluçà), d'altres són de procedència germànica. Aquests darrers es deuen, d'una banda, a la moda de posar noms germànics durant l'alta edat mitjana en el quart nord-oriental del Principat (*Altamany*, *Paumany*, *Rimbau*); o de l'altra, a les romanalles d'antigues llengües preromanes com el celta (*la Codina*).

En definitiva, pensem que l'estudi d'aquesta colla de topònims, és important per diferents raons. En primer lloc, la Toponímia sovint contribueix a donar informació de les parles antigues dels pobles que passaren per una determinada terra, i de com era la llengua oral arcaica, perquè ha romàs fossilitzada en aquestes formes. Per

exemple el topònim *Sant Bartomeu del Grau* és un reflex de l'espaiosa distribució en el català oriental de noms de lloc basats en sants. A la comarca d'Osona hi ha molts noms de poble que presenten el santoral avantpassat al nom del lloc i fins i tot es repeteixen: *Sant Bartomeu Sesgorgues*, *Santa Eulàlia de Riuprimer*, *Santa Eulàlia de Puig-oriol*, *Sant Martí Sescorts*, *Sant Martí de Sobremunt*, *Sant Martí d'Albars*, *Sant Agustí de Lluçanès*, *Sant Hipòlit de Voltregà*, *Sant Boi de Lluçanès* ... Aquest fet contrasta amb l'escassetat de topònims d'aquesta formació en el català occidental a causa d'una feble romanització i d'una forta arabització. En segon lloc, els topònims són una font molt valuosa que ens permet remuntar-nos a la història dels noms de lloc, és a dir, esbrinar antics significats avui gairebé desapareguts i determinar-ne l'origen, tant pel que fa a la seva forma etimològica —perquè han quedat fossilitzats en estadis antics de la llengua, les seves formes són més properes a l'ètim—, com pel que fa al referent del qual han manllevat el nom —sigui d'un antropònim o de l'orografia. Per últim, és una satisfacció personal poder estudiar la toponímia, i més encara si és del lloc on s'ha nascut, perquè recollint noms de lloc a partir de converses amb els més vells del poble, vila o ciutat i buscant-ne referències en la documentació contribuïm, d'alguna manera, a fer conèixer la història de casa nostra i, encara més, a fer reviure un llegat preciós que amb el temps es veu abocat a l'oblit.

— *Sant Barthomeu del Grau* (1r, 3). Nom compost relacional descriptiu. *Bartomeu* prové del llatí BARTOLOMEUS. *Grau* (del llatí GRADU) es refereix, tal com diu Coromines, a un pas o camí costerut entre cingles. Justament l'església vella de Sant Bartomeu —documentada al segle x i de la qual només resten alguns murs— es troba a frec del cingle, a la qual antigament s'accedia per un camí costerut que pujava des de la parròquia de Sant Cristòfol de Vespella, de Gurb de la Plana. Aquest camí encara avui es conserva i tradicionalment havia estat una important via de transhumància, que feien servir els ramats de la Plana de Vic i de la Selva per accedir als Pirineus.

Pel que fa a l'evolució històrica del nom *Grau*, ja el trobem en la forma moderna, amb la D llatina vocalitzada. De fet és normal que trobem aquesta vocalització en un text de finals de segle xvi, ja que el canvi *d>u* (*Grad>Gruu*) ja s'havia generalitzat en el segle xii.

D'altra banda el topònim *Sant Bartomeu del Grau* és un reflex de l'aclaparadora ocurrència en català oriental de noms de lloc basats en sants, fet que contrasta amb l'escassetat de topònims d'aquesta formació en català occidental, a causa de la forta arabització. A la comarca d'Osona hi ha molts noms de pobles que porten el santoral preposat al nom de lloc, i fins i tot es repeteixen: *Sant Bartomeu Sesgorgues*; *Santa Eulàlia de Riuprimer*, *de Puig-oriol*, *Sant Martí de Sobremunt*, *de Sescorts*, *d'Albars*, *Sant Agustí de Lluçanès*, *Sant Boi de Lluçanès*, *Sant Hipòlit de Voltregà*, etc.

— *Vich* (1r, 7). Prové del llatí VICU(M) 'Poblet, barriada'. El nom *Vic* substituï l'antic *Ausa* (<AUSONE), que era el nom de la ciutat i de la seva comarca durant la dominació romana i l'alta edat mitjana.

— *Perafita* (1v, 29). Compost dels llatins PETRA i FICTA. Com observem el primer element encara conserva la forma de la llengua antiga *pera* (PETRA>*pera*>*pedra*),

molt freqüent en d'altres topònims catalans: *Peratallada*, *Peramola*, *Peramea*, *Peralada*. Pel que fa a l'element FICTA 'pedra ficada, fita, límit' podria indicar la presència d'un menhir en aquest lloc o bé el límit d'un antic terme. Perafita és un poble del Lluçanès, a uns 20 km de Vic i a 11 de Sant Bartomeu del Grau. La població era força important al segle XV, quan fou designada seu d'una de les dues cúries de la sotsvegueria de Lluçanès —l'altra radicava a Sant Feliu Sasserra.

També trobem *Pera* a l'antropònim *Peradaltès* (6r, 15), en aquest cas amb l'adjectiu *altès* (<ALTA), 'pedres altes'. Joan Peradaltès era el rector anterior al que reductà la *Consueta*, Joan Salvador Prat.

— *Llussà* (1v, 30), avui *Lluçà*. Del llatí LUCIANUM —derivat del nom propi LUCIUS— designant un *pagus* propietat d'aquest nom (*pagus Lucianus* 'poble de *Lucius*'). Aquests noms terminats amb *a* accentuada no seguida de *r* muda com *Lluçà* provenen dels adjectius llatins acabats en -ANUS, -ANA, -ANUM. En el quadre nord-oriental de Catalunya, el seu rendiment sol ser bastant productiu: *Marçà* (<MARCIANUM), *Flaçà* (<FLACCIANUM), *Juià* (<JULIANUM), *el Pla* (<PLANUM) i sempre designen 'propietat o poble' del nom del qual deriven. Antigament l'antic terme del castell de Lluçà formava el nucli central del Lluçanès, d'aquí que el nom d'aquest poble donés nom a la comarca: *Lluçanès*.

— *Olost* (2v, 30). L'etimologia d'aquesta població tan important del Lluçanès s'atribueix a les llengües preromanes, més espacialment al substrat basc. És sobretot en el Pallars que trobem més concurrència de toponímia d'origen bascoide, la qual s'estén en menor grau fins a la Cerdanya. Però, en alguns casos, és difícil de destriar els elements d'origen basc dels ibèrics o fins i tot dels cèltics i d'altres llengües indoeuropees. Malgrat aquesta dificultat Coromines dóna per *Olost* un origen basc: OL-OZOTE o OL-OTZE, derivat d'OL 'planche?'¹. D'altra banda, el setmanari osonenc *El 9 Nou* va publicar ja fa uns anys un article sobre toponímia on també es deia que *Olost* era d'origen basc, però que significava *era* 'lloc per batre i fer pallers'.

— *Masramon* (1v, 24). Mas de la parròquia de Sant Cristòfol de Vespella, del municipi de Gurb de la Plana. Aquest mas està situat sota mateix dels cingles de Sant Bartomeu del Grau, i les seves terres limiten amb les del Vilar de Sant Bartomeu. Aquest topònim és un compost del genèric *mas* i de l'antropònim *Ramon*; *Mas* prové del llatí tardà MANSU designant 'propietat rústica', i *Ramon* del germànic RAGIMUND.

— *Sentvicens* (1v, 11), avui *Santvicenç*, és un mas també pertanyent a la parròquia de Vespella i situat dessota dels cingles de Sant Bartomeu. Aquest topònim és un compost del genèric *sant* de SANCTU —*sent* en la llengua antiga, amb tancament de *a* a causa del contorn nasal—, i de l'antropònim VICENTIUS.

— *Santmiquel* (4r, 31). El nom *Santmiquel* té l'origen en el genèric SANCTU i en el patronímic MICHAELIS. Aquest mas ja surt esmentat el 1178 en la "Llista d'ofrenes fetes a l'església de Sant Miquel de l'Herm"²: "Et ego Arnaldus de Sancto Mi-

1. COROMINES, Joan. *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Editorial Barcino, 1965, vol. 1, p. 89.

2. *Catalunya romànica*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984, v. II, p. 86.

chaele dono et voveo...". Això ens indica que el mas era més antic que la capella. Tot i que avui a Sant Bartomeu hi ha un mas anomenat Santmiquel, no és pròpiament l'antic mas Santmiquel, que desaparegué probablement fa un segle i mig, sinó l'*Hostal* de Santmiquel malgrat que aquest nom no s'usi. Ara bé, el mas que apareix documentat a la *Consueta* sí que devia ser l'autèntic i segons la paraula dels més vells es trobava un xic més apartat del susdit Hostal, prop del turó on encara es veu la base de la capella de Sant Miquel de l'Herm.

— *Fonollet* (2v, 13). Mas situat a uns tres quilòmetres al nord-oest de Sant Bartomeu, al costat de la capella romànica de Sant Jaume de Fonollet. El mas, durant l'època en què fou redactada aquesta consueta —segle XVI— era propietat del gran mas de l'Alovet ja dins de la parròquia de Santa Maria d'Olost. Tal com diu la consueta, els hereus de l'Alovet pagaven a la parròquia de Sant Bartomeu "la meytat de tot lo delme y primícia de tots los fruits se cullen en totes les terres y pertinències que són i foren del mas Fonollet".

El topònim *Fonollet* prové del llatí tardà FENUCULUM (<FENICULUM, llatí clàssic) i està format amb el sufix *-et* (<ETUM), que dóna sentit de col·lectivitat o pluralitat al nom: 'lloc on hi ha molt fonoll, fonolleda'. Dialectalment, la forma *fonollet*, amb assimilació de *e* pretònica a *o*, és la pròpia dels parlars orientals, mentre que la dels occidentals és *fenollet*, sense dissimilació *i*, per tant, seguint la llei etimològica.

Alovet (2v, 31). Escrit *Alouet* en aquesta consueta i en la documentació antiga. Tanmateix avui *Alovet* és pronunciat amb bilabial i devia tenir aquesta mateixa pronúncia ja en el segle XVI. El fet que en la *Consueta* aparegui grafiat amb *u* no vol dir que aquesta fos la pronúncia, ja que la representació gràfica dels sons [u] i [b] procedent de *v* sempre és *u*. Ens trobem, doncs, davant d'un topònim derivat d'*alou* 'patrimoni lliure', que prové del fràncic ALOD.

L'Alovet és una de les masies més importants del terme de Sant Bartomeu i una de les pertinences de més extensió territorial. Es tracta d'un gran casal allargat, en la façana del qual es destaquen les rengleres d'arcs que conformen la porxada de la planta baixa i les eixides de la planta noble i les golfes. En un extrem de la façana hi ha un portal adovellat i just al damunt la gran finestra de la sala principal.

— *Condrigons* (3r, 1). Tal com diu la *Consueta*, *Condrigons* és el nom antic del mas Sant Genís Superior. Actualment aquest mas es podria identificar, d'una banda, amb el mas Sant Genís —simplement—, i, de l'altra, amb la Masoveria Sant Genís. Dalt d'un tossal, molt propera a aquests dos masos, l'església romànica de Sant Genís Sadevesa és el punt de referència que ens permet ubicar l'antic mas Condrigons —altrament dit Sant Genís Superior. Pel que fa a l'actual mas Sant Genís quedaria descartat com a successor de Condrigons, ja que es troba sota mateix de l'església i, per tant, l'adjectiu *Superior* hi seria inadequat. En canvi sí que podríem identificar-lo amb la Masoveria de Sant Genís, masia que es troba a uns 300 metres a llevant de l'església i molt més enlairada.

Vist que el mas Condrigons es trobava prop de l'església de Sant Genís i de la qual era propietat, proposem de cercar-li l'origen a *conreu* (<CONREDU, amb E

llarga). Una conreria és una casa de pagès destinada a conrear les terres d'un monestir o d'una església i que sovint donava hostatge als transeünts. La situació d'aquest mas damunt mateix de l'església de Sant Genís fa pensar que antigament era la conreria d'aquesta església. Encara més, fins no fa gaires anys, a Sant Genís s'hi celebrava anualment un aplec, fet que devia portar transeünts romers que devien hostatjar-se en aquell mas.

Pel que fa a l'explicació de com s'ha arribat a la forma *Condrigons*, no és difícil. Partim que *Condrigons* ve d'un antic diminutiu *Conreons*. El grup *nr* es modificà amb la introducció d'una *d* epentètica antietimològica, com tan sovint ocorre en català en mots del tipus *divenres*>*divendres*, *cenra*>*cenra*; d'aquí *Condreons*. El hiat *-eo-* es destruï per la inserció d'una *g* antihiàtica (*condregons*), com s'esdevé a *on>agon*, pronúncia molt viva en aquestes terres. I finalment cal explicar el pas *e>i*, que podria ser imputat a una dissimilació del hiat *eo>io*, o bé a un tancament de la vocal neutra a causa de la consonant velar *g*; la primera proposta, però, sembla la més segura.

— *La Devesa* (3r, 4). Mas del terme de Sant Bartomeu, situat prop de l'església romànica de Sant Genís Sadevesa. La masia de la Devesa es dreça en una *devesa*, és a dir, en els prats herbats que l'envolten, amb alzines i roures de grans dimensions, on sovint encara pastura un ramat de vaques. De fet aquest és el sentit que té *devesa* a Sant Bartomeu i a tot el Lluçanès. L'ètim llatí del qual prové directament (DEFENSA 'privada, prohibida') ja presenta relació amb el sentit de la nostra *devesa*: un lloc privat, prohibit, tancat o defensat, que tant pot ser una fortalesa o casa forta com una gran cleda per pasturar-hi el bestiar. Observem que el participi francès *defendu* és tradueix per *prohibit* en català.

El pas DEFENSA>*devesa*, és a dir, la sonorització de F (F>v), s'explica perquè el prefix DE- no es concebia com a tal en el mot *devesa* i per tant, com a regla general F llatina intervocàlica esdevé [v] en català. En canvi sí que es tenia consciència d'aquest prefix en el verb *defensar* (<DEFENDERE); per això s'hi ha mantingut la F llatina.

— *Vilar* (1v, 4). El Vilar, a tocar del poble, és una de les masies de més renom a Sant Bartomeu. L'extensa propietat d'aquest mas envolta encara avui gran part del nucli urbà de Sant Bartomeu; no és rar, doncs, que antigament molts habitants del poble —els anomenats *campers*— prenguessin en arrendament terres d'aquest mas: camps molt planers i ben situats, molt a prop de les cases del poble. Actualment comprèn unes 70 hectàrees, però a mitjan segle actual en tenia més de 120. No obstant això, no és pas el mas més gran de Sant Bartomeu, n'hi ha d'altres, com les Ferreres o l'Alovet, però com que és "lo més prop vehí... de dita rectoria y parrochial yglésia" fa que hagi esdevingut, des de temps antics, molt popular i conegut i que sempre sigui el primer de ser anomenat, entre els altres, en qualsevol llistat o document, tal com s'observa en la *Consueta*.

El nom *Vilar* significa 'llogaret, pagesia' i prové del baix llatí VILLARE 'població petita'. Podria molt ben ser que en el topò on es dreça actualment la masia hi hagués ja en època tardoromana un petit agrupament de població —un petit *vilari*—

que subsistís fins a la invasió musulmana, al segle VIII, i que a la segona meitat del segle IX, durant la repoblació de les terres ermes al sud del comtat de Cerdanya, entre les quals hi havia el futur comtat d'Osona, es refés. Encara més, no és rar parlar d'un petit agrupament, si tenim en compte que la primitiva església de Sant Bartomeu, documentada al segle X, es trobava emplaçada a menys de deu minuts d'aquell lloc. Malgrat això, no s'ha trobat cap document que provi l'existència d'aquest petit *vilar*, ni tampoc s'han fet excavacions a la zona del Vilar que en puguin donar compte.

— *Vilaró* (4r, 10). El nom de *Vilaró* és un diminutiu clar de *Vilar* i, per tant, format a partir d'aquest. Així, doncs, no és necessari tenir en compte l'ètim VILLARICELLUM. Probablement el mas Vilar seria més antic que el mas Vilaró, i en l'època que aquest començà a existir, aquell ja devia fer temps que estava constituït com a mas. En definitiva, fruit de la comparació del nou mas amb el mas veí més antic i més gran sorgí el diminutiu *Vilaró*.

Malgrat el diminutiu, el *Vilaró* és una de les masies més grans i una de les propietats més riques de Sant Bartomeu, fins i tot més que el Vilar. El *Vilaró* és un gran casal edificat entre els segles XVI i XVII. Configuren la llarga façana principal les esplèndides eixides del pis noble i de les golfes —on sovint es posaven a assecar espigues de blat de moro— i un ample arc que dona accés a l'entrada principal.

— *Vilaseca* (4r, 19), del llatí VILLA SICCA. El nom d'aquest mas ens remet a l'escassetat d'aigua que es creia aleshores que hi havia en aquell topà, tanmateix avui no és pas així, de Vila-seca se n'extreu molta aigua. El genèric VILLA designa una casa de camp, una hisenda, les antigues vil·les romanes.

A Vila-seca, al nord de Sant Bartomeu ja afrontant amb el terme de Sant Martí de Sobremunt, s'hi conserven una gran quantitat de pergamins medievals, on trobaríem tota la història del la casa i de retruc gran part de la de Sant Bartomeu.

— *Puiol* (4r, 1). La forma *Puiol* (<PODIOLU), amb *i* en comptes de *j*, fa pensar, a primer cop d'ull, en el reflex d'una pronúncia antiga en aquestes terres, anàloga a altres mots com *pujar* (*pujar*). És sabut que el grup -DI- tenia dues solucions de palatalització en català: [z], que és la més estesa, i [j], la que s'ha conservat en el parlar del Pallars i que en la llengua antiga es produïa fora d'aquest parlar, com és ara en el del Lluçanès. Certament, aquesta darrera pronúncia s'havia constatat en parlants vells no fa pas gaires anys en el cas del mot *pujar* i derivats. Ara bé, en la "Llista d'ofrenes..." apareix *Petrus Poc de Pozol*. Evidentment que *Pozol* fa referència al mas Pujol, i la grafia *z* confirma que l'escrivà intentava representar un so palatal sonor que el llatí no tenia i a més li mancava la grafia per representar-lo; per tant, la pronunciació d'aquest mas era amb [z], i no amb [j].

Tornant a l'ètim, PODIOLU significa 'muntanyeta', i certament la casa del Pujol, mirada des de llevant, es troba emplaçada damunt d'un turonell pla; això pot fer pensar que el nom de la casa no ve d'un nom de persona o antropònim, sinó d'un topònim designant l'orografia.

El Pujol és un mas que antigament havia tingut molta relació amb l'església de